

УДК 341.645

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.1.30>

РЕФОРМА СУДУ СПРАВЕДЛИВОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ 2016–2019: ПЕРЕДУМОВИ ТА НАСЛІДКИ

Кравчук Володимир Миколайович,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного, адміністративного
та міжнародного права
Волинського національного університету імені Лесі Українки

Кравчук Микола Артемович,

кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Волинського національного університету імені Лесі Українки

Досягнення мети вступу України в Європейський Союз стало більш реалістичним після 23 червня 2022 року, коли Європейська Рада на саміті у Брюсселі ухвалила рішення про надання Україні статусу кандидата в члени Європейського Союзу. Це зумовлює потребу в активному вивченні основних аспектів організації та функціонування окремих інституцій Європейського Союзу, зокрема Суду справедливості Європейського Союзу.

У статті розглянуто історико-правові передумови реформування Суду справедливості Європейського Союзу, окремі етапи його становлення та розвитку. Зазначено, що сучасна конструкція Суду справедливості Європейського Союзу є результатом тривалої та динамічної еволюції самого Європейського Союзу та його інституцій, їх завдань, цілей, прагнень. Реформування у 2016–2019 роках пройшло три етапи, в результаті чого у Суді справедливості Європейського Союзу збільшено кількість суддів, припинено діяльність Трибуналу з питань цивільної служби, повноваження якого передано Загальному суду.

Суд Справедливості Європейського Союзу загалом позитивно оцінив у звіті результати реформи та подав Європейському Парламенту та Європейській Раді відповідні законодавчі пропозиції з удосконалення його діяльності, які були успішно схвалені.

Беручи до уваги євроінтеграційні прагнення України, з метою ефективного подальшого функціонування нашої держави як члена Європейського Союзу необхідно розглядати Суд Справедливості Європейського Союзу як елемент загального наддержавного правопорядку та як достатньо самостійну і впливову інституцію, що формує такий правопорядок. При цьому потрібно пам'ятати, що при вступі України до Європейського Союзу результати правотворчої, правоінтерпретаційної та правозастосовчої діяльності Суду Справедливості Європейського Союзу стануть невід'ємною складовою частиною вітчизняної правової системи.

Ключові слова: Суд справедливості Європейського Союзу, Суд Європейського Союзу, Загальний Суд, євроінтеграція.

Kravchuk Volodymyr, Kravchuk Mykola. Reform of the Court of Justice of the European Union 2016–2019: prerequisites and consequences

Achieving the goal of Ukraine becoming a member of the European Union became more realistic after June 23, 2022, when the European Council at the summit in Brussels decided to grant Ukraine the status of a candidate for membership of the European Union. Therefore, there is a need to actively study of the main aspects of the organization and functioning of individual institutions of the European Union, in particular the Court of Justice of the European Union.

The article examines the historical and legal prerequisites of the reform of the Court of Justice of the European Union, individual stages of its formation and development. It is indicated that

the modern design of the Court of Justice of the European Union is the result of a long and dynamic evolution of the European Union itself and its institutions, their tasks, goals, aspirations.

The reform in 2016–2019 went through three stages, as a result of which the number of judges at the Court of Justice of the European Union was increased, the activities of the Civil Service Tribunal were terminated, the powers of which were transferred to the General Court.

The Court of Justice of the European Union in the report generally positively assessed the results of the reform and submitted relevant legislative proposals to the European Parliament and the European Council to improve its activities.

Taking into account the European integration aspirations of Ukraine, with the aim of the effective further functioning of our state as a member of the European Union, it is necessary to consider the Court of Justice of the European Union as an element of the general supranational legal order and as a sufficiently independent and influential institution that forms such a legal order. At the same time, it should be remembered that upon Ukraine's accession to the European Union, the results of the law-making, law-interpreting and law-enforcing activities of the Court of Justice of the European Union will become an integral part of the domestic legal system.

Key words: *Court of Justice of the European Union, Court of the European Union, General Court, European integration.*

Суд справедливості Європейського Союзу (The Court of Justice of the European Union) з моменту його заснування у 1952 р. забезпечує дотримання закону під час тлумачення та застосування Договорів, на основі яких створювався та функціонує Європейський Союз нині, а також інші організації, що передували його створенню. Виходячи з загальноновизнаного принципу поділу влади, Суд є судовою владою Європейського Союзу і, у співпраці з судами та трибуналами держав-членів, він забезпечує однакове застосування та тлумачення законодавства ЄС.

Проте як і сам Європейський Союз, так і його судові інстанції зазнавали трансформації на різних етапах становлення та розвитку залежно від завдань, які на них покладались державами-членами. Суд Європейського Союзу викликав науковий інтерес як в Україні, так і за кордоном, його створенню та функціонуванню присвячено багато наукових досліджень. Водночас хотіли би зупинитись на передумовах та наслідках реформи Суду справедливості Європейського Союзу у 2016–2019 рр. у зв'язку з євроінтеграційними прагненнями України. Адже досягнення мети вступу України в Європейський Союз стало більш реалістичним та набуло більш чітких обрисів після того, як Європейська Рада на саміті у Брюсселі 23 червня ухвалила рішення про надання Україні статусу кандидата в члени Європейського Союзу.

Забезпечення ефективного співробітництва і взаємодії України з Євросоюзом та поступове входження до європейського

політичного, економічного і правового простору можливе лише за умов наближення джерел вітчизняного права до правових принципів і стандартів, які діють у рамках європейських інтеграційних об'єднань [1, с. 53].

Звісно ж, увесь державний апарат України, усі гілки влади повинні пройти певні етапи трансформації, спрямовані на адаптацію до функціонування в рамках Європейського Союзу, і судова влада не є виключенням. Хоча загалом судова система держави, яка вступає в Європейський Союз, підлягає збереженню, адже вона відображає відповідні державно-правові традиції відповідної країни, сам же процес здійснення правосуддя неминуче мусить бути синхронізований з процесом здійснення правосуддя в самому Європейському Союзі. Цим і обумовлюється потреба розуміння передумов і результатів реформування Суду справедливості Європейського Союзу у 2016–2019 рр., в тому числі для перспективних змін у функціонуванні системи правосуддя в Україні.

Нагадаємо, що історія інститутів ЄС почалася із заснування шістьма державами Європейського співтовариства з вугілля та сталі (далі – ЄСВС). Це сталося з підписанням 18 квітня 1951 р. Договору про заснування ЄСВС, відомого ще як Паризький договір, який набув чинності 23 липня 1952 р. Відповідно до його положень до компетенції ЄСВС, як до національної організації, передавалося регулювання в повоєнній Європі ринку стратегічних та найбільш важливих на

той час галузей промисловості: вугледобувної та сталеливарної. Найголовнішою метою Договору про заснування ЄСВС (далі – Договір про ЄСВС), крім сприяння розвитку економіки та спільного ринку вугілля та сталі, було також попередження подальших воєнних конфліктів у Європі [2, с. 17]. При створенні ЄСВС керувати регулюванням вищеназваних двох галузей промисловості мали чотири основні органи, які прийнято називати інститутами: Високий керівний орган, Рада міністрів, Спільна асамблея, Суд правосуддя. Щодо Суду правосуддя, то він був наднаціональною судовою установою, яка забезпечувала виконання функції дотримання закону при тлумаченні та застосуванні Договору про ЄСВС. До Суду надходила незначна кількість справ, і вони стосувалися головно технічних моментів застосування Договору. Взагалі Суд ЄС був змодельований подібно до французького Conseil d'Etat, який є вищим французьким судом, що відповідає за перегляд рішень уряду та нагляд за дотриманням цим урядом меж своїх повноважень. Показовим є те, що перша справа, по якій Суд ЄС виніс рішення, була ініційована з приводу скасування рішення Високого керівного органу щодо правил цінової політики і протягом багатьох років до Суду надходили позови лише проти цього інституту [2, с. 17]. Така ситуація тривала до 1 липня 1967 р., доки не вступив в силу підписаний 8 квітня 1965 р. Договір про заснування єдиної Комісії та Ради Європейських співтовариств, відомий як Договір про злиття. Після цього Суд правосуддя став називатися Суд Європейських співтовариств, оскільки він обслуговував усі три співтовариства [2, с. 19].

Після підписання 7 лютого 1992 р. Маастрихтського договору про утворення Європейського Союзу Суд Європейських співтовариств продовжив своє функціонування як Суд Європейського Союзу, який згідно зі ст. 19 Договору включав у себе: Суд, Трибунал та спеціалізовані трибунали. У примітці до ст. 19 Договору зазначено, що спеціалізовані трибунали – це судові органи, наділені спеціальною юрисдикцією, які можуть бути створені на підставі подальших рішень. На підставі підписаного в 2001 р. Ніццького договору 2 листопада 2004 р. було створено Трибу-

нал у справах публічної служби (The Civil Service Tribunal), юрисдикція якого поширювалась на спори між Європейським Союзом та працівниками ЄС [3, с. 47].

За Лісабонським договором 2007 року вводиться таке поняття, як Суд ЄС, що є комплексним поняттям, характеризує усю судову систему ЄС і включає три ланки: безпосередньо Суд ЄС, Загальний Суд та спеціалізовані суди (ст. 19 Договору про ЄС). Прототипом Суду ЄС став Суд Європейських співтовариств, Загального суду – СПІ, спеціалізованих судів – спеціалізовані судові палати. Теперішні судові ланки мають таку ж підпорядкованість, як і в колишній дореформаційній системі, тобто Загальний Суд створюється при Суді справедливості, а судові палати – при Загальному Суді. Підтримуємо думку Комарової Т. про те, що за Лісабонським договором суттєвих змін судова система не зазнає, оскільки після зміни назв кожна судова ланка виконує ті ж самі функції, що і раніше. Нова реформа була спрямована не стільки на структурні зміни, скільки на підтвердження центральної ролі Суду ЄС у судовій системі Союзу, а також оптимізацію юрисдикції [2, с. 28].

Загалом же варто підтримати позицію Камінської І., котра пропонує виокремити три етапи становлення та розвитку судової системи Європейського Союзу: перший – утворення в 1952 р. Суду Європейських співтовариств; другий – створення у 1992 р. Суду Європейського Союзу (Суд, Трибунал та створений у 2004 р. Трибунал державної служби); третій – перейменування у Суд Справедливості ЄС (Суд справедливості та Загальний Суд). За основу запропонованої періодизації взято прийняття ключових для процесу Європейської інтеграції міжнародних угод, якими було створено, а потім реформовано судову систему ЄС, а саме: Римські договори, Маастрихтський договір, Ніццька угода, Лісабонський договір [3, с. 47].

У даний час до структури судової системи ЄС входить Загальний суд (The General Court) і Суд справедливості (The Court of Justice), а також передбачена можливість створення спеціалізованих судових палат з окремих видів позовів або проваджень в особливих галузях. Така система була утверджена в 2016 році, після ліквідації Трибуналу з питань цивільної служби [4, с. 47].

Трибунал з питань цивільної служби (The Civil Service Tribunal), який розпочав роботу 12 грудня 2005 року і припинив 1 вересня 2016 року внаслідок реформи в судовій системі ЄС, був наразі єдиним судовим органом спеціальної юрисдикції, що розглядав і вирішував винятково трудові (службові) спори між Європейським Союзом і його службовцями та іншими співробітниками. Підтримуємо позицію про те, що перевагою ліквідації Трибуналу з питань цивільної служби є зменшення навантаження на суддів внаслідок збільшення (подвоєння) їх чисельності. Щодо недоліків, то відсутній судовий орган спеціальної юрисдикції, який би спеціалізувався тільки на розгляді спорів між ЄС та його службовцями, а також збільшення кількості суддів створює фінансовий тягар як для держав-членів, так і для ЄС [5, с. 316].

Таким чином, сучасна конструкція Суду справедливості Європейського Союзу є результатом тривалої та динамічної еволюції самого Європейського Союзу та його інституцій, їх завдань, цілей, прагнень. Щодо безпосередньої назви сучасної судової інстанції Європейського Союзу, то, виходячи з використовуваних мовами держав-членів ЄС (які, до речі, є офіційними мовами ЄС) її назв (The Court of Justice of the European Union (англ.), Cour de justice de l'Union européenne (франц.), Hof van Justitie van de Europese Unie (нідерланд.), Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (литов.), tal-Qorti tal-Ġustizzja tal-Unjoni Ewropea (мальт.), Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej (пол.) тощо), вважаємо за доцільне переважно послуговуватись назвою «Суд справедливості Європейського Союзу».

Подальше розширення юрисдикції Суду справедливості Європейського Союзу та зростання кількості скарг спричинили затримки у їх розгляді. Крім того, з часом не тільки розширилась юрисдикція Суду справедливості Європейського Союзу, але й сам Європейський Союз постійно збільшувався. На момент створення Суду першої інстанції Європейське співтовариство складалося з 12 держав-членів, з набранням чинності Лісабонської угоди Європейський Союз вже налічувала 27 держав-членів. Також було підвищено ступінь гармонізації та уніфікованості права ЄС

в різних напрямках; Європейський Союз і його інституції отримали повноваження в нових сферах, і, отже, Суд отримав відповідну юрисдикцію в цих відносинах. Також значно зросла кількість звернень до суду, що стосувалися інтелектуальної власності, зокрема скарги на рішення Бюро інтелектуальної власності Європейського Союзу (European Union Intellectual Property Office, EUIPO) [6, с. 6].

Як зазначалось вище, у 2016 році припинено діяльність Трибуналу з питань цивільної служби ЄС, а у відповідь на це вдвічі збільшено суддівський корпус Загального суду. У цьому випадку вперше за історію існування Суду ЄС рішення стосувалося не створення нової ланки для розвантаження судів, а збільшення кількості суддів [7, с. 84].

Збільшення кількості суддів Загального суду супроводжувалося переданням йому повноважень з розгляду в першій інстанції спорів між ЄС та його службовцями, що раніше належало до юрисдикції Трибуналу з питань цивільної служби. Шляхом подвоєння кількості суддів Європейський Союз намагається подолати проблему, яка пов'язана зі збільшенням навантаження на суддів. Ця реформа викликала дуже багато критики як з боку держав-членів, так і з боку інститутів ЄС, оскільки на них покладався відповідний фінансовий тягар. Наприклад, критика була в основному від таких невеликих держав як Кіпр, Мальта, Люксембург, які не вбачали необхідності в такій збільшенні кількості суддів і не вважали ліквідацію Трибуналу дієвим засобом для розвантаження судів. З-поміж інститутів ЄС, то Європейський центральний банк, Європейський суд аудиторів вбачали недоцільність використання такої кількості фінансових ресурсів на реформування судової системи ЄС. Незважаючи на таку критику, Рада з Парламентом все ж таки підтримали ідею таких змін Суду ЄС [5, с. 316].

Як зазначає Н. Полторак, суддя Суду ЄС від Республіки Польща, перший етап реформи стартував у 2016 році і 12 посад повинні були зайняти судді з Кіпру, Чехії, Греції, Іспанії, Литви, Люксембургу, Латвії, Мальти, Польщі, Словаччини, Швеції та Угорщини (зрештою вакантною залишилася посада словацького судді). У вересні

було проведено другий етап реформи 2016 – Трибунал державної служби розпущено, а його юрисдикція у спорах між ЄС та його працівників передано до Загального суду. У зв'язку з цим Суд отримав сім додаткових посад суддів (їх зайняли судді з Бельгії, Болгарії, Данії, Нідерландів, Ірландії, Португалії та Італії). Третій етап реформ був проведений у вересні 2019 року і полягав у черговому збільшенні кількості посад дев'ять суддів і надання їх країнам, які вони ще не подвоїли кількість суддів. В результаті реформи У суді мало би бути 56 суддів, але через Brexit Великобританії – 54 судді [6, с. 7].

У правових актах, на основі яких функціонує і Європейський Союз, і Суд Справедливості Європейського Союзу, закріплені окремі елементи правового статусу судді Суду Справедливості Європейського Союзу. Одним елементом приділяється більше уваги (наприклад, присяга, окремі принципи правового статусу і т.д.), інші ж окреслені лише в досить загальних рисах (набуття і припинення повноважень, відповідальність і т.д.) [8].

Відповідно до ст. 3 ч. 1 Рішення Європейського Парламенту та Ради від 16 грудня 2015 року № 2015/2422 про внесення змін до Протоколу № 3 про Статут Суду Європейського Союзу до 26 грудня 2020 року Суд Справедливості Європейського Союзу мав підготувати звіт для Європейського Парламенту, Ради та Комісії щодо функціонування Загального суду. Зокрема, цей звіт мав бути зосереджений на ефективності Загального суду, необхідності та ефективності збільшення до 56 суддів, використання та ефективність ресурсів і подальше створення спеціалізованих палат та/або інших структурні зміни. При цьому до 26 грудня 2017 року Суд ЄС має підготувати доповідь для Європейського Парламенту, Ради та Комісії про можливі зміни у розподілі компетенції щодо преюдиційних рішень відповідно до статті 267 ДФЄС (ст. 3 ч. 2 Рішення № 2015/2422) [9].

У разі необхідності Суд Справедливості Європейського Союзу міг надати законодавчі пропозиції щодо внесення відповідних змін до його Статуту. Тож 17 листопада 2015 року Суд Справедливості Європейського Союзу представив Європейському парламенту та Раді пропозиції щодо вне-

сення до Статуту Суду змін, які стосувались питання юрисдикції розгляду в першій інстанції спорів між Європейським Союзом та його працівниками починаючи з 1 вересня 2016 року [10].

Загаданий вище звіт подано до Європейського парламенту, Ради та Комісії в грудні 2020 року [6, с. 7]. Звіт був прийнятий і схвалений Радою ЄС 13 липня 2021 року, що відобразилось у Висновках Ради про звіт Суду Справедливості ЄС про функціонування Загального суду Європейського Союзу [11].

У звіті Судом Справедливості Європейського Союзу загалом позитивно оцінювались результати реформи, вказувалось насамперед на суттєве скорочення часу провадження в Суді Європейського Союзу, який на даний момент є найкоротшим в історії Суду Європейського Союзу (він був скорочений з 20,6 місяців у 2015 році до 16,9 місяців у 2019 році та 15,4 місяців у 2020 році). Крім того, зросла кількість справ, що розглядаються в розширеному складі з п'яти суддів (таких справ майже в чотири рази більше, ніж у 2010 році). Також відбулася активізація доказового провадження перед Судом Європейського Союзу, демонструючи поглиблення судового контролю. У звіті також містяться деякі рекомендації, які можуть ще більше підвищити ефективність Суду Європейського Союзу. Суд Справедливості Європейського Союзу вказав у звіті, що на теперішній час на цьому етапі немає необхідності змінювати розподіл повноважень між Судом Європейського Союзу і Загальним судом. Однак він не виключив такої можливості в майбутньому, що також залежатиме від інших наслідків реформи Загального суду [6, с. 7].

Водночас науковці наголошують, що відповідно до ст. 281 Договору про функціонування Європейського Союзу Статут Суду Справедливості Європейського Союзу викладається в окремому Протоколі. Але Європейський Парламент та Рада, діючи згідно зі звичайною законодавчою процедурою, можуть вносити зміни до положень Статуту, діючи або за зверненням Суду Європейського Союзу (The Court of Justice, одного зі складових Суду Справедливості Європейського Союзу) та після проведення консульта-

цій з Комісією, або за пропозицією Комісії та після проведення консультацій із Судом Європейського Союзу (The Court of Justice). Таким чином, на думку науковців, зазначене повноваження можна розглядати як вираження більш широкого, але недостатньо описаного явища – появи «судового саморегулювання» судової системи ЄС. Це означає, що в такій ситуації Суд Європейського Союзу, діючи від імені всього Суду Справедливості Європейського Союзу, може відігравати законодавчу роль щодо внесення змін до Статуту, а отже, відіграє провідну роль у можливості зміни судової структури ЄС [12].

Суд ЄС, який є одним із найпрогресивніших та унікальних інститутів ЄС, своєю практикою продемонстрував відданість інтересам інтеграції. Пройшовши шлях від жорсткої ієрархії інтересів європейських спільнот, а потім і Союзу над інтересами держав-членів, Суд признав відповідну модель балансу між ними. Сучасна практика Суду ЄС демонструє, що він намагається якомога ефективніше збалансувати легітимні інтереси держав – членів ЄС із вимогами інтеграції. Звісно, слід зауважити, що не завжди вистачає чіткості позиції Суду, що певним чином не дає приватним особам реалізувати принцип правової впевненості, але Суд пішов тим шляхом, щоб вирішувати колізії інтересів на основі конкретних особливостей справ та інтересів, які зачіпаються судовим розглядом. Гадаємо, що до подолання відповідних проблем має бути залучений не лише Суд ЄС, але й конституційні суди держав-членів, а також їхні парламенти, які за Лісабонською угодою отримали багато демократичних повноважень. Саме ця кооперація ключових суб'єктів європейської інтеграції допоможе у подальшому уникати ситуацій розходження інтересів держав – членів ЄС та самого Союзу [13, с. 195 –196].

Цілковито підтримуємо думку, що реформування судової системи ЄС не завершилося, триває його постлісабонський період, спрямований передусім, на нагальність відповіді викликам, з якими зіткнувся Суд ЄС, на забезпечення дотримання поваги до прав людини. Адаптуючись до нових

імперативів, умов і етапів інтеграційного процесу, розвиваються організаційно-правові засади Суду ЄС, його підходи до тлумачення, враховуючи наявні моделі та актуальний стан права, що, *sensu stricto*, не стає на заваді правовій визначеності як фундаментальній складовій принципу верховенства права [14, с. 416].

Інноваційні або ключові рішення безпосередньо Суду Європейського Союзу можна знайти майже в кожній сфері права ЄС. Значною мірою рішення стосуються економічних та господарських питань, законодавства про конкуренцію, державної допомоги та права інтелектуальної власності, нагляду за кредитними установами, фондами ЄС або відповідальності ЄС за рішення в умовах економічної кризи. Не варто забувати, що Суд Європейського Союзу також розглядає справи конституційного та системного значення, які стосуються права на доступу до правосуддя, права на захист, розуміння права на належне управління, окремих аспектів розподілу компетенцій між державами-членами та ЄС, законодавчої процедури ЄС чи прозорості функціонування ЄС [6, с. 13].

Аналіз історико-правових аспектів створення та функціонування Суду Справедливості Європейського Союзу, його місця та ролі в інституційній архітектурі Європейського Союзу, трансформація структури та юрисдикції сприятиме більш глибокому розумінню засад, закладених в цей інструмент побудови та еволюції самого Європейського Союзу. Таким чином, в контексті євроінтеграційних прагнень України, з метою ефективного подальшого функціонування нашої держави як члена Європейського Союзу, необхідно розглядати Суд Справедливості Європейського Союзу як елемент загального наддержавного правопорядку та як достатньо самостійну і впливову інституцію, що формує такий правопорядок. При цьому потрібно враховувати, що при вступі України до Європейського Союзу результати правотворчої, правоінтерпретаційної та правозастосовчої діяльності Суду Справедливості Європейського Союзу стануть невід'ємною складовою вітчизняної правової системи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Юхимюк О. Еволюція системи загальних принципів права Європейського Союзу. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 1. С. 53–57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2016_1_12.
2. Комарова Т.В. Юрисдикція Суду Європейського Союзу : монографія. Харків : Право, 2010. 360 с.
3. Камінська І.В. Судова система ЄС: гносеологічні засади функціонування та розвитку. *Часопис Київського університету права*. 2020/1. С. 47–53.
4. Ключникова Н. Реформа в судовій системі Європейського Союзу. *Молодий вчений*. 2019. 11(75). С. 33–35. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-11-75-8>.
5. Касьяненко Д.І. Реформа в судовій системі Європейського Союзу: ліквідація Трибуналу з питань цивільної служби. *Молодий вчений*. 2019. 11(75). С. 314–316. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-11-75-69>.
6. Półtorak N. Sąd Unii Europejskiej – reforma, kompetencje i rola w unijnym systemie ochrony prawnej, *EPS* 2021, nr 8, s. 4 –15.
7. Комарова Т.В. Організація судової системи Європейського Союзу. *Вісник НАН України*. 2018. Том 25. № 1. С. 79–96.
8. Кравчук В., Юхимюк О. Загальні аспекти правового статусу судді Суду Справедливості Європейського Союзу. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління : електронне наукове видання : збірник*. 2022. № 4(22). Київ : Видавництво Ліра-К, 2022.
9. Regulation (EU, Euratom) 2015/2422 of the European Parliament and of the Council of 16 December 2015 amending Protocol No 3 on the Statute of the Court of Justice of the European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32015R2422>.
10. Statut Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej. Tekst skonsolidowany. URL: https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2016-08/tra-doc-pl-div-c-0000-2016-201606984-05_00.pdf.
11. Council conclusions on the report of the Court of Justice on the functioning of the General Court of the European Union № 10790/21 from 13.07.2021. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10790-2021-INIT/en/pdf>.
12. Alemanno A., Pech L. Thinking justice outside the docket: A critical assessment of the reform of the EU'S court system, *CML Rev.* 2017, nr 1, s. 129–175.
13. Комарова Т.В. Суд ЄС та національні інтереси держав – членів Європейського Союзу. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 134. С. 190–198.
14. Фалалєєва Л.Г. Реформування Суду Європейського Союзу та практика захисту основоположних прав. *Правова держава*. 2019. Вип. 30. С. 407–418.